



Класи елементарних знаків

- I. ІКОНІЧНІ ЗНАКИ: іконічні знаки у жестах і міміці людини і у природній мові. Звуконаслідування та його деривати.
- 1.1. Іконічність у паралінгвістиці.
- 1.2. Класи мовних іконічних знаків.
- 1.2.1. Ідіофони й іконічність у морфології.
- 1.2.2. Діаграматичні знаки і іконічність у синтаксисі.

1.1. Іконічність у паралінгвістиці

- У процесі комунікації у випадку паралінгвістичного супроводження мовлення до іконічних знаків належать ті жести, пози і мімічні рухи, в яких імітуються ті або інші симптоматичні (індексальні) знаки призначені для створення враження відповідного психофізіологічного стану.
- Класичні випадки: *силувана посмішка, вимушено посміхнувся, роблені сльози, удавана бадьорість, спитав з удаваним інтересом, зробив великі очі та ін.*

1.2. Класи мовних іконічних знаків

- У природних мовах знаків іконічного (зображувального) характеру набагато більше, ніж знаків індексів (слова-звуконаслідування та їх деривати; ідіофони та іконічність морфологічної будови; діаграматичність у синтаксисі; іконічність у графіці та ін.).
- **Звуконаслідування** – це граматичний клас незмінюваних слів, які слугують для імітації звуків, породжуваних людьми і тваринами, а також звуків, що мають місце у неживій природі (*і раптом грім: бабах!*).
- До звуконаслідувань належать слова (інколи частини слів), в яких план вираження (їхня звукова оболонка) у той або інший спосіб мотивований звуками, пов'язаними з тим, що позначає той або інший знак. У кожній мові є безліч звуконаслідувань, і ще більше – дериватів, які тією або іншою мірою зберігають звуконаслідувальну оболонку.

- Пор.: *деренчати, гриміти, грюкати, капати, кашляти, плювати, булькати, пирскати, пихкати, скрипіти, сопіти, стукати, тупати, тріщати, хропіти, човгати, торохтіти та ін.*
- До найдавніших звуконаслідувань, які належать до і.-є. і праслов'янської спадщини, включають дієслова мовлення: *говорити, мовити, кликати, чаклувати, бурчати, кричати, роптати, гугнявити, шепотіти, волати, репетувати, галасати та ін.*
- Звуконаслідування залишаються продуктивним джерелом для дієслів мовлення, у тому числі у випадках використання «нелюдських» звуконаслідувань стосовно людини: *шипіти, мурликати, брехати, вити, цвірінькати та ін.*

1.2.1. Ідіофони й іконічність у морфології

- До ідіофонів належать слова, в яких звучання імітує не власне звук явища, що називає, а його образ, немов би символізуючи звучанням його розмір, форму, колір, інтенсивність прояву деякої його якості або ознаки.
- **Іконічна риса у формотворенні:** форми множини (відрізняються від форм однини, будучи завжди «довшими»); компаратив є завжди «довшим», ніж похідна форма позитивного ступеня прикметника і «коротшим» ніж суперлатив; всі ступені редуплікації – коли шляхом повтору вихідної форми (кореня, початкового складу) утворюються слова і форми з інтенсифікуючим значенням.

1.2.2. Діаграматичні знаки і іконічність у синтаксисі

- ***Пірс: образи та діаграми.*** У знаках-образах наявна та або інша подібність між звучанням і значенням (приклади наведені в 1.2.1 – це саме знаки-образи).
- Діаграматичні знаки-ікони є більш конвенційними, ніж знаки-образи, вони передають відношення між частинами позначуваного (послідовність у часі, ієрархія, взаємне розташування у просторі та ін.).
- Діаграматичний характер властивий порядку слів (у мовах, де наявна висока варіативність моделей порядку слів), порядку розташування підрядних речень.

- Усі види діаграм і графіків – це іконічні знаки. Пірс відносив до ікон алгебраїчні формули і рівняння: «кожне алгебраїчне рівняння є іконою остільки, оскільки воно засобами алгебраїчних знаків (які самі по собі не є знаками) показують відношення між даними величинами».
- «Іконічний бум» у мовознавстві.
- Напр., залежність між структурою висловлення і соціально-віковою дистанцією учасників розмови (чим більше дистанція, тим висловлення довше) трактують як іконічність.

II. Звукова зображувальність в індивідуальному мовленні

- 2.1. Звукові жести
- 2.2. Іконічність у графіці
- 2.3. Діалог Платона “Кратил”
- 2.4. Іконічні знаки в мистецтвах і штучних семіотиках.

2.1. Звукові жести

- Це заміна одного звука іншим артикуляційно близьким для більшої виразності.
- А.А. Реформатський: про типовий звуковий жест у рос.: мовці у момент експресивного підйому інколи замінюють /г/ на /ґ/ фрикативне. Напр. *Ну, ты и /уусы/*.
- Пор. також озвінчення глухого задньоязикового /к/ у дзвінкий /г/ у слові салага (первісно молодий недосвідчений матрос) із салака (дрібна промислова риба), очевидно, є нічим іншим як звуковий жест.

2.2. Іконічність у графіці

- **А.** Пропуски між словами. До винаходу друкарства у рукописному тексті пропусків між словами не робили; всередині фонетичних синтагм окремість слова, границі між словами, скоріше за все не помічали.
- **Б.** Абзаци, абзацні відступи. Це графічний прийом, що дає змогу побачити відносно самостійні частини тексту, також походить від типографської практики. Абзацний відступ і велика літера на його початку не був прямим продовженням прикрашених ініціалів (або буквиць у слов'ян), оскільки буквицями починали більші за розміром частини тексту.
- **В.** Великі (прописні) літери. Літери, що виступають над рядком є помітнішими для ока. Великі літери вживають передусім в особливих словах – власних іменах. У східнослов'янській писемності правило про великі літери уперше з'являється в граматиці Мелентія Смотрицького (1619).

- Г. Структурування тексту (розбивка на розділи та ін.) Цей діаграматичний засіб спрощує сприйняття композиції певного цілого.
- Г. Графічні засоби виділення частин тексту – курсив, підкреслювання, напівжирний або будь-який інший шрифт, набір у розрядку або більшим розміром та ін. Шрифтовий контраст виділення (на фоні основного шрифту) іконічно відповідає змістовій важливості тексту, набраного в особливий спосіб.
- Д. Деякі інші графічні прийоми. Пор. редуплікація як показник множини: *№№ (номера), рр. (роки)* та ін.

2.3. Діалог Платона “Кратил”

- Теорії про природний (закономірний, не випадковий) зв'язок звука і значення в мові. Постульовану у таких концепціях семантичність звуків називають *звуковим символізмом, фоносимволізмом, фонетичним значенням, натуральним значенням, примарною (первинною) мотивованістю мовного знака.*

- Літера *P* (*rho*) «тому, хто встановлює імена, видалася прекрасним інструментом руху у сенсі уподібнення пориву... А літерою *I* (*йота*) він скористався для всього тонкого, що може найлегше пройти через усе. Помітивши, що язик найбільше ковзає на *Λ* (*лямбде*), він з метою уподібнення дав ім'я (з цим звуком) і самому слову «ковзати»... А (*альфу*) він виділив для більшого і *Η* (*іту*) (грецька літера для *ε* довгого) для довжини, тому що ці літери великі.



2.4. Іконічні знаки в мистецтвах і штучних семіотиках

- У мовах (семіотиках) усіх мистецтв переважають іконічні знаки, оскільки сутність мистецтв - у створенні подібностей (у широкому філософському сенсі цього слова).
- Наслідувальна (міметична) сутність усіх мистецтв у Платона і Аристотеля. У «Поетиці» Аристотеля слово мімесіс (грец. *mimēsis* «наслідування») є загальним терміном, яким він називає будь-яке з мистецтв і всі мистецтва у цілому. «Наслідування здійснюється в ритмі, слові і гармонії, окремо або разом. <...> За допомогою власне ритму, без гармонії, відтворюють наслідування деякі з танцівників». «Епос – це наслідування в гекзаметрах». «Трагедія є наслідуванням дії, важливої і завершеної».

- Іконічні знаки переважають у картографії і топографії, кресленнях, схемах, діаграмах, графіках, структурних формулах речовин (напр.. бензольне кільце), плакатах, візуальній рекламі, у знаках обслуговування і дорожніх знаках, піктограмах олімпійських видів спорту.

III. ЗНАКИ СИМВОЛИ

- 3.1. Знаки символи у культурних (природних і штучних семіотиках)
 - 3.1.2. У семіотиці поведінки
- 3.2.2. У природній мові
 - 3.2.3. Конвенційна природа мовних знаків
 - 3.2.4. Вторинна, внутрішньо системна вмотивованість мовних знаків-символів
 - 3.2.5. Вторинна, внутрішньо- і міжсистемна вмотивованість немовних знаків.

3.1. Знаки символи у культурних (природних і штучних семіотиках)

- Знаки-символи, тобто умовні знаки, яким не властива природна вмотивованість позначника позначуваним, відсутні в комунікації тварин.
- У людини умовні знаки – *міміка і жести*.
- Приклади культурних конвенцій у цій області:
- 1) етикетне зняття головного убору, а також редуковані форми цього жесту – підняти капелюха, доторкнутися до головного убору, «взяти під козирок», злегка (до рівня голови) підняти руку та ін.
- 2) вставання, поцілунок на знак привітання;
- 3) аплодисменти і свист;
- 4) фіга, дуля – етимологічно це коїтус, його семантика також амбівалентна: а) знак презирливої відмови і б) знак-оберіг.

У семіотиці поведінки

- В одязі, їжі, етикеті умовними знаками (немотивованими для сучасної свідомості) є:
 - 1) застілля на свята і після похорон;
 - 2) пропонований вид одягу (у придворному етикеті, дипломатичному протоколі та ін.);
 - 3) обов'язкові види страв на деяких святах (паска, крашанки);
 - 4) звичай цокатися келихами з вином на святковому застіллі і заборона цього на поминках.

У природній мові

- Знаки-символи складають переважну більшість. Два інших типи елементарних знаків (індекси, іконічні знаки) у масштабі всієї мови нечисленні; це свого роду периферія мовної семіотики з нетиповими для мови взаємовідношеннями позначника і позначуваного.
- У семіотиці мистецтв, образну основу яких складають іконічні знаки, поява елементів символічних пов'язана: (1) з природними можливостями людини відобразити світ («наслідування» бізону ані у малюнку, ані у скульптурі, ані в танцю не могло бути «повним»); (2) з формуванням різноманітних свідомих, нерідко обов'язкових умовностей художнього відображення світу.

- У багатьох штучних знакових системах, таких як фізико-математична символіка, музична і шахова нотація, штучні мови програмування, переважають знаки-символи. В інших штучних семіотиках з переважанням іконічних знаків знаки-символи складають «символічну меншість», зокрема, в географічних картах.

3.2.3. Конвенційна природа мовних знаків

- У цілому мовний знак має конвенційну природу.
- Конвенційне відношення до знаку і у філогенезі, і в онтогенезі – це риса зрілої, дорослої свідомості. Спостереження над дитячою мовою, а також пам'ятки і релікти дораціональної, міфопоетичної свідомості дозволяють дійти висновку про те, що історично перше відношення людини до мовного знаку було не конвенційним. Назва сприймалася не як умовне позначення предмета, а як його необхідна частина. Тому вірили, що, напр., вимовляння ритуального імені може викликати присутність того, хто був названий, а помилитися у вербальному ритуалі – це образити, прогнівати вищі сили або нашкодити їм.

3.2.4. Вторинна, внутрішньосистемна вмотивованість мовних знаків-символів

- Більшість мовних знаків, за винятком нетипових для мови і у цілому нечисленних індексальних та іконічних знаків, не має *природної (первинної, примарної, або «природної») вмотивованості* позначника знаку з його позначуванним. Семантика слова *хліб, вода, земля, рука* і решти знаків-символів не містить навіть і натяку на те, чому у цих слів саме така звукова оболонка, а не інакша.
- В усіх мовах існує вмотивованість іншого роду – на відміну від «природної», вмотивованості її називають вторинною і внутрішньосистемною. Ця *вмотивованість* похідних знаків – *похідних слів і похідних значень*.

- Напр., значення слів *водяний, водник, водянка, підводний, наводнити, збезводнити* та інших слів з коренем *вод-* умотивовані значенням слова *вода* і значеннями тих афіксів, за допомогою яких вони утворені, а також значенням тієї словотворчої моделі, за якою утворено конкретне слово. У мовних знаків із вторинною вмотивованістю (похідних слів і похідних значень) не виникає первинна (природна) вмотивованість. Однак, на відміну від непохідних слів і значень, вони належать до класу вмотивованих знаків.
- У мотивації тих похідних слів, які утворені від знаків-індексів (*ахати, охати*) або від іконічних знаків (кукурікати, хрипун та ін.) представлені обидва типи мотивації: 1) вони частково зберігають первинну мотивацію індексальних або іконічних знаків; 2) будучи похідними словами, в них наявна словотворча вмотивованість.

3.2.5. Вторинна, внутрішньо- і міжсистемна вмотивованість немовних знаків

- Вторинна мотивація особливо характерна для гербів, емблем, орденів, медалей, знаків приналежності і відзнак, державних прапорів. У геральдиці герби компонувалися в основному з елементів, представлених у традиції: лише за цих умов вони «зчитувалися» (семантизувалися) так, як це було задумано.
- В який спосіб відбувається координація мотивів в геральдиці, можна побачити по історії емблеми Міжнародного Товариства Червоного Хреста.

Емблема Міжнародного Товариства Червоного Хреста



- **Крест Константина** - монограмма, известная как "**Хи-Ро**", по форме состоящей из X (греческой буквы "хи") и P ("ро"), первые две буквы имени Христа по-гречески. Легенда гласит, что именно этот крест император Константин увидел в небе по дороге в Рим к своему соправителю и одновременно противнику Максентию; вместе с крестом он увидел надпись *In hoc vinc-es*, переводимую как "с этим победишь". Согласно другой легенде, он увидел крест во сне в ночь перед битвой, при этом император услышал голос: *In hoc signo vinces* (с этим знаком победишь). Обе легенды утверждают, что именно это предсказание обратило Константина в христианство. Он сделал монограмму своей эмблемой, поместив ее на свой
- лабарум, имперский штандарт, вместо орла. Последовавшая победа у моста Милвиана неподалеку от Рима 27 октября 312 года сделала его единственным императором. На следующий год был издан эдикт, разрешающий исповедование христианской религии в империи; верующих больше не преследовали, и эта монограмма, которую Христиане до того использовали тайно, стала Первым общепринятым символом христианства, а также получила широкую известность как знак победы и спасения.

